

Barndomens ordspråk – vad betonades i början av 1900-talet?

Liisa Granbom-Herranen

Inledning

Ämnet för denna artikel är relationen mellan finska ordspråk och vardagliga, uppfostringsrelaterade situationer före andra världskriget i Finland. Det handlar här om den informella barnuppfostran som var den främsta inlärningsmiljön för allmogebarn i Finland i början av 1900-talet. Fokus ligger på barndomens ordspråk och hur de tolkades under barndomsåren. Källmaterialet utgörs av levnadshistorier med episoder innehållande ordspråk från barndomen, skrivna huvudsakligen under åren 1983–1985.

Vardagslivet bjuder på händelser som man inte alltid uppfattar som inlärningssituationer. När sådana händelser återges i levnadshistorier, får man ordspråken inplacerade i en naturlig kontext och kan fokusera på ordspråk som används vid vardagliga tillfällen. Fasta språkliga uttryck såsom ordspråk är alltid kulturbundna fenomen. Vardagligt tal bär med sig betydelser som det ofta kan vara ganska svårt att lägga märke till.

Min analys av ordspråkets betydelse i levnadshistorier har tre teoretiska grundvalar. Den första är att språket inte enbart ska förstås som kommunikationsmedel utan som något som står i kontakt med vårt tänkande; språket utgör inte enbart en följd av tankar utan kontrollerar hela livet med alla dess begrepp (Vygotzki 1967; Devitt & Sterelny 1987). Den andra tar hänsyn till Gottlob Freges (2000) kontextprincip. Den tredje är att ordspråk för att bli förstådda och tolkade måste följa de samarbetsprinciper som Paul Grice beskrivit (1975). De teoretiska ramarna för tolkningsprocessen blir därmed Grices samarbetsprinciper, Freges uppdelning av betydelsen i den bokstavliga och den avsedda samt Jaakko Hintikkas och Gabriel Sandus (1994) beskrivning av möjliga världars semantik (*possible world semantics*, PSW).

Material

Artikeln grundar sig på min doktorsavhandling om ordspråk i pedagogiskt tal, vars finska titel är *Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?* [’Ordspråk i pedagogisk diskurs – tradition, uppfostran, indoktrinering?’] (Granbom-Herranen 2008). Huvudsyftet med denna studie är att

klargöra om *pedagogiskt tal* (se om denna term strax nedan) som använder ordspråk kan sägas vara mer likt genuin uppfostran – som pedagogiskt sett är det önskvärda målet – eller om pedagogiskt tal med ordspråk innebär att aktiviteten förändras och blir till indoktrinering. Om möjligt skulle ordspråken enbart studeras som tradition överförd från en generation till en annan, utan värderingar. När man granskar forna tiders barnuppfostran, måste man undvika att värdera den ur en annan tids synvinkel. Det leder till anakronismer; ordspråken är bundna till den plats och tid där de används och tolkas.

Termen *pedagogiskt tal* grundar sig på begreppet *pedagogical discourse* som folkloristen Charles Briggs använder och som jag har fört ett steg närmare vardagen till *pedagogical speech* (Briggs 1985 s. 795; 1988 s. 22, 104). Pedagogiskt tal har att göra med auktoritet. Det avviker från samtal mellan jämlikar där ordspråk också kan komma till användning. Pedagogiskt tal äger alltid rum mellan ojämlika människor, och lyssnaren är den med lägre status. Den vanligaste och vardagligaste situationen är mellan vuxna och barn. Predikan i gudstjänsten är ett exempel på pedagogiskt tal riktat till ett kollektiv. Det har varit ganska lätt att i levnadshistorier göra skillnad mellan ordspråk i pedagogiskt tal och ordspråk som hör till metatal, dvs. ordspråk som används retoriskt.

Det använda narrativa materialet består av två samlingar från Finska Litteratursällskapets folkminnesarkiv. Samlingarna är *Perinne elämässäni* [’Tradition i mitt liv’] från 1985 och *Karjalaiset elämäkerrat* [’Karelska biografier’] från 1983–1984. De innehåller levnadshistorier om barndomen i Finland i början av 1900-talet. Man kan säga att barndomen slutade senast vid konfirmationsåldern. Sammantaget innehåller materialet över tusen människors levnadshistorier. De som tagits med i undersökningen är skrivna av människor födda före år 1930. Det blev 141 levnadshistorier som innehåller sammanlagt 508 ordspråk i pedagogiska sammanhang. Bland dem fanns 414 som också innehöll kontextuell information; de återstående ordspråken följdes enbart av anmärkningar som »i min barndom», men texterna beskrev inte någon episod med information.

Vid sidan av levnadshistorier användes officiella rättsliga dokument angående barn, omsorg och uppfostran på 1800-talet och i början av 1900-talet i Finland. Dokumenten innehåller lagar, förordningar, stadgar från Kungl. Maj:t osv. Tidigare har intresset i Finland inriktats främst mot lagar såsom kyrkolagarna (1686, 1869, 1908) och den första lagen om allmän läroplikt (1921). För denna undersökning har genomgått alla de dokument som berör barn som föremål för uppfostran, undervisning och omsorg och som kan tänkas ha varit aktuella i det autonoma Finland. På den ryska tiden på 1800-talet brukade man inte upphäva de tidigare rättsakterna, så den nya lagen förklarade inte de tidigare lagarna ogiltiga (Granbom-Herranen 2011b). Rättsakterna utgivna före Finlands självständighet år 1917 går ända tillbaka till den äldsta svenska tiden fr.o.m. 1400-talet. Sammanlagt finns över 800 dokument gällande uppfostran och omsorg, varav ungefär 200 har att göra med allmogens liv.

Utifrån de här två realiteterna – den privata och den allmänna – kan man få

en bild av relationen mellan tolkningar av ordspråk i det pedagogiska språket och de allmänna förväntningarna. Med denna information är det möjligt att se om pedagogiskt tal med ordspråk uppfyller de villkor som man har ansett höra till indoktrinering (t.ex. Snook 1972: Puolimatka 2001).

Finska ordspråk och uppfostran

De finska ordspråk som användes i början av 1900-talet grundar sig på 1800-talets språk. Finska språket och konceptet »socialt kapital» sammanhänger med varandra, beroende på det faktum att språket och samhället är starkt förknippade med varandra i Finlands historia. Förmågan att läsa och därmed jämföra information är ingen självklarhet för människor som lever i samhällen som baserar sig på muntlig information. Ordspråkens makt i pedagogiskt tal blir mer synlig i sådana samhällen som inte grundar sig på kunskap i skriftlig form. Ordspråken som allmogen använde i Finland var mest på finska. Svenska och ryska (liksom också tyska och franska) var de makthavande klassernas språk, även om 5–10 procent av allmogen ju tillhörde den svenskspråkiga minoriteten. Finska kan sägas ha varit språket bland den stora majoriteten som saknade privilegier (Granbom-Herranen 2008 s. 35).

I sin muntliga användning har ordspråken överförs från generation till generation och ingått i det tal som använts i familjen och i den närmaste omgivningen (Granbom-Herranen 2009). Man har kunnat konstatera att endast en tredjedel av de finska ordspråken har förändrats eller försvunnit under en hundraårsperiod (Kuusi (red.) 1990 s. VII). Om t.ex. far- eller morföräldrar i början av 1900-talet hade lärt sig ordspråk under sin egen barndomstid och hört dem av sina föräldrar eller far- och morföräldrar, betyder det att de ordspråk som de använde i början av 1900-talet i själva verket kom från en mycket tidigare era, att ordspråk i pedagogiskt tal går tillbaka till 1800-talet och till den tid när sociala olikheter och ståndsskillnader satte gränser för vardagslivet i Finland. Ordspråk som muntlig tradition är en genre som förändras mycket långsamt. Lois Kerschen (1998 s. 4, 8) refererar Welschs forskning som visar att ordspråk var lika vanliga 1941 som tre generationer tidigare. Också Kerschens egen forskning stöder denna observation (se också Roumyana 2003 s. 342). Det finns ingen anledning att tro att det skulle vara annorlunda i Finland.

Ordspråkens effektivitet i barnuppfostran förstärks av det faktum att samhället och det vardagliga livet förändras långsamt. Ordspråken med sina råd hör till den information som överförs mellan generationer, särskilt i kulturer som grundar sig på muntlig kommunikation (Pentikäinen 1980 s. 206; Finnegan 1994 s. 32). En funktion hos ordspråken är att de kan användas i pedagogiskt tal. Användningen av ordspråk kan uppfattas som en mycket effektiv metod när man uppfostrar och undervisar barn (Granbom-Herranen 2008 s. 23.) Ordspråk bidrar till undervisning och uppfostran på två olika sätt. Den första nivån för barnet är den individuella, som innehåller både talaren och barnet själv, den

andra är samhället med dess historia och den tysta kunskapen i sig. Ordspråkens makt ligger i princip på den andra nivån, men de används på den individuella nivån.

Barndomens ordspråk i det tidiga 1900-talets Finland

Ordspråken har varit en del av traditionen som varit gemensam för två eller tre generationer. Idag är situationen annorlunda. I levnadshistorierna kommer det fram att de ordspråk som man automatiskt kommer ihåg är de som har ingått i det vardagliga livet och som man har hört av familjemedlemmar. Ofta berättas att man kommer ihåg ett ordspråk i något sammanhang, när det händer eller borde hända någonting. Ordspråk har använts av sådana vuxna som har varit närvarande i barnets vardag: föräldrar, far- och morföräldrar och grannar. Särskilt mödrar men också far- och mormödrar är representerade. Detta är därför anmärkningsvärt att man i Finland traditionellt ansett att ordspråk huvudsakligen hör till ett patriarkaliskt och maskulint tal. För det mesta har kvinnor och finska ordspråk sammanförts i situationer som poängterar hur kvinnor nedvärderas i ordspråk (Granbom-Herranen 2010).

Ordspråk i pedagogiskt tal representerar auktoritetens språk. Pedagogiskt tal är inte enbart privat tal. Till exempel hör ordspråk från Bibeln till den fasta ordspråksrepertoaren (Stark 2005 s. 96). Bibeln har i Finland utgjort skriftlig kunskap för vissa människor, medan allmogen först och främst fick tillgång till den i muntlig form. I kulturer som inte baseras på skriftlig information bevaras sedvänjor och kulturella vanor både i praktiken och i muntlig tradition. Detta betyder att också muntlig tradition är en del av systemen som upprätthåller och för vidare kulturella betydelser (Siikala 1984 s. 41). Det som gör ordspråk i pedagogiskt tal så betydelsefulla är det faktum att de hör till auktoritetens språk. I detta fall hör barnen dem av de första auktoriteterna i sitt liv, och dessa auktoriteter använder oemotsägliga ordspråk i sin kommunikation. De ordspråk som föräldrar samt far- och morföräldrar har använt har en särställning även när den som lärde sig dem som barn har uppnått vuxen ålder. Eftersom ordspråk och metaforiskt språk är verktyg för att bygga upp individens sociala verklighet (Devitt & Sterelny 1987 s. 116 f.) är det viktigt att förstå hur denna process sker.

I vardagligt tal gör ordspråk talet kort och därigenom lätt att minnas. Som auktoritetens tal är ordspråk oemotsägliga och godkända av samhället. Dessutom är ordspråk oföränderliga, och som delar av auktoritativt tal vore det lätt att se dem som en del av en indoktrinerande uppfostran, speciellt i ett stabilt och illitterat samhälle. Men så enkelt är det inte. Ordspråkens innebörd baserar sig också på individuella erfarenheter och upplevelser. Ordspråk från barndomen är kombinationer av sociokulturell kontext, människor, emotioner och händelser i olika situationer. Även som vuxen förbinder man dessa känslor med ordspråket (Granbom-Herranen 2011a s. 63). Ofta när ett traditionellt ordspråk

används kan man säga att den tidigare brukaren av det är närvarande i situationen. När man hör eller läser ett ordspråk, förknippar man det med den person som man först hörde använda ordspråket och situationen då man hörde det för första gången (Goodwin & Wentzel 1994 [1979] s. 153). Närvaron av den tidigare auktoriteten har verifierats speciellt i den pedagogiska diskursen (Briggs 1988; Granbom-Herranen 2008).

Barn och deras livserfarenhet – på vilket sätt förstår barn ordspråkligt tal?

Utan kontextinformation är det omöjligt att veta hur ordspråkstalet förstås eller vad talaren ville betona med ordspråket. Varken talarens intention eller åhörarens tolkning kan förstås utan kontextinformation. I de tolkningar som jag har använt i min studie är perspektivet åhörarnas, vilket betyder dåtidens barns. Levnadshistorier berättar om hur informanterna har förstått ordspråkets innebörd i sin barndom. Tolkningen från barndomen skiljer sig ofta från det som vi brukar uppfatta som den tänkta meningen (SPI, *standard proverbial interpretation*; efter Norrick 1985 s. 109–117). De tolkningar som framkommer i levnadshistorier från barndomstiden skiljer sig från standardtolkningen av ordspråken, vilken hittills varit den dominerande när man använt ordspråksmaterial för vetenskapliga ändamål. Det betyder inte enbart att »barn inte förstår». De förstår nog, även om barn förstår på ett annat sätt än vad som förutsätts i standardbetydelsen (Granbom-Herranen 2011a s. 54).

Inte någon pekar i sin levnadshistoria på ordspråkets metaforiska tolkning. I barndomen var det den bokstavliga tolkningen som gällde tillsammans med situationen, och av detta förstod man ordspråkets budskap. Exempelen är episoder som endast är en liten del av berättarens levnadshistoria. Några exempel skall anföras:

Man pratade ganska mycket om tio Guds bud. Redan som sexåring deltog jag i husförhör och kunde förklaringarna utantill. I mitt trasiga betyg kan man ännu se att jag har fått 4 i kristendom och 2 i läsning. Ofta påpekades det, att man skulle försöka komma ihåg vad det står i tio Guds bud. När jag nu tänker på saken, har jag känt att religionen ger trygghet. Någon gång var jag förstas rädd för att jag hade svurit och ljugit, tänk om Gud kastar en stor sten på mig. Aftonbön gav trygghet. Dåförtiden dog många barn, alltid pratade man om hur snällt det bortgångna barnet var och man fortsatte: »*Hyvät ja kuuliaiset lapset varhain kuolee*» [’Goda och lydiga barn dör tidigt’]. Det tog bort min dödsfruktan, jag var ju varken god eller lydig (Kvinna, född 1919).¹

På 1800-talet och ännu i början på 1900-talet var det i Finland inte ovanligt att barn dog. Barn hörde berättas om och såg själva dödsfall. Vuxna tröstade sig med tanken att det var det bästa för barnet, »*Hyvät ja kuuliaiset lapset varhain*

¹ Alla exempel i ordagrann översättning av författaren.

kuolee». Om de var troende kunde de faktiskt tycka att död var det bästa som kunde hända en syndfri själ. Berättaren visste att hon inte skulle dö under sina barndomsår, för bara de goda barnen var i fara. Barnet förstod vad som hade blivit sagt och kombinerade budskapen som hon hade hört i två olika situationer och drog sina slutsatser.

Här följer ytterligare ett exempel på tolkning av ordspråk med kontextinformation jämfört med den antagna SPI som också kan förstås som basbetydelse.

Åbotten var tvärbrant och i denna strömvirvel var det ett utmärkt ställe att fiska. Från ena ändan bands båten fast i träden på stranden och den andra ändan fästes med ankare så att den hölls kvar på platsen, och där metade vi sen. Det var stora abborrar och idar och någon gång en praktfull braxen. Det gjorde inget om någon båt kom eller gick, fiskarna kom alltid tillbaks. Om det gick någon längre tid mellan fiskarna, hade min pappa någon kort visa eller en nöjsam historia. Han ville inte byta plats utan använde ofta ett gammalt ordstäv, »*odottavan onkeen kala tulee*» [’fisken kommer till metspöt hos den som väntar’] (Man, född 1904).

Utan kontextinformation är det lätt att förstå »*odottavan onkeen kala tulee*» som »allt kommer till den som väntar» och »allt har sin rätta tid», vilket ju är det som är den antagna SPI. I varje fall pratar berättaren om fiskar. När hans pappa gick ut med båt för att fiska, stannade han hela dagen på en plats. Han ville inte byta plats. Det skulle inte ha tjänat något till. Den satsen har ingen »smygmening», inget dolt budskap. För barnet var »vänta» det som måste göras, »fisk» var ett djur och ordspråket var en anvisning i en konkret situation.

Kort sagt, vad vuxna sade var inte alltid detsamma som barn hörde. Och att höra är inte alltid att uppfatta. För barn som åhörare förenas ordspråkets innehåll främst med det som händer och med närvarande människor. Den metaforiska tolkningen kan bli aktuell senare men den första tolkningen är den som man vanligtvis kommer ihåg och på vilken den senare användningen av ordspråket grundas.

Teman i det pedagogiska talets ordspråk

Huvudteman i det pedagogiska talets ordspråk är, efter förekomst:

- 1) ATT TA KONTROLL ÖVER SITT EGET LIV OCH ATT KOMMA ÖVERENS MED ANDRA: ansvar för sitt eget liv; att leva med andra; förmögenhet och egendom.
- 2) ARBETE: arbetet och arbetsprocessen; arbetets kvalitet; arbetaren och inhämtande av kunskap om arbetet; instruktioner hur man skall arbeta .
- 3) UNDERHÅLL: mat; kläder; uppfostran.
- 4) KRISTLIGT LEVNADSSÄTT OCH LÄSKUNNIGHET: kristligt levnadssätt; giftermål; undervisning och läskunnighet.

De flesta av ordspråken i levnadshistorierna handlar om hur viktigt det var att lära sig att ta kontroll över sitt eget liv och att komma överens med andra. Detta

tema innehåller de ordspråk som har använts när man har talat om vars och ens ansvar för sitt eget liv, att leva med andra samt förmögenhet och egendom. Det sistnämnda, ägandet, har för en människa inneburit en viss position både i samhället och bland grannarna. Fattigdom har uppfattats som ett bevis på lättja och därför självförvållad.

Min mor kunde till exempel en oändlig mängd ordspråk och talesätt. Vid alla tillfällen hade hon många av dem. [...] När pengarna inte räckte till, klagade mor: »*Kaikka siton on kun on köyhiäkin*» ['Det finns ju allt, även fattiga'] eller »*Milläs täi rykii kun ei oo rintoja*» ['Med vad skall lusen hosta när den inte har något bröst'] (Kvinna, född 1923).

Dessa båda ordspråk har inte självklart att göra med bristen på pengar eller med tanken att klara sig över tillfällig fattigdom. Utan åhörarens tolkning skulle de lätt kunna missuppfattas.

Den näst största gruppen handlar om arbetet. Det är överraskande, eftersom man skulle ha kunnat anta att ordspråk om arbete vore de viktigaste man kommer ihåg från barndomen. Detta tema innehåller ordspråk som har kopplats ihop med arbetet och med att arbeta, med kvaliteten på det man gör samt inhämtande av kunskap om arbetet och instruktioner hur man skall arbeta.

Ingenting som gick att äta fick kastas, inte hemma, inte på skolvägen. Tallriken [...] måste ätas tom och man fick inte lämna brödbitar. [...] Händerna måste knäppas före maten och något eller några av de större barnen fick städa upp och diska. Också efter arbetet måste allt städas upp och det fanns ett talesätt »*kyllä jokahinen pian työn teköo, mutta se vasta miäs on joka jäläkensä koriaa*» ['nog kan var och en göra arbetet, men det är en riktig man som städar upp efter sina spår'] (Kvinna, född 1922).

I denna episod används ordspråket i en situation som har med arbete och städning att göra. Åhöraren, barnet, förstår ordspråket genom situationen. Egentligen hör detta ordspråk till de vuxnas liv. Det används exempelvis i en situation då en ogift kvinna är gravid och barnet har ingen far eller för många möjliga fäder. Livet för ett faderlöst barn och en ogift mor var inte lätt på 1800-talet. Det var inte förrän på 1980-talet som man i Finland började godkänna utomäktenskapliga barn och ogifta kvinnor som mödrar. Med grundmeningen skulle det ordspråket höra till råden som man ger för att lära sig leva med andra. Barnets tolkning berättar om arbete.

Det tema som avser underhåll och uppfostran består av ordspråk som hör till det som barn ansågs behöva för att hålla sig vid liv. Det var inte sådana rättigheter som garanterades av officiella dokument utan snarare saker som vuxna i vissa avseenden måste sköta om: mat, kläder och någon sorts uppfostran.

I Finland har man varit av den åsikten att finska ordspråk betonar inläring och skolgångens betydelse, inte minst eftersom ordspråk lärdes ut i skolan. Detta kom inte fram i levnadshistorierna. De viktigaste aspekterna i det kristliga levnadssättet var allmänna kyrkliga seder, äktenskapet och undervisning i att kunna läsa Bibeln (dvs. utantilläsning). Undervisningens betydelse var inte betonad i ordspråk som användes i levnadshistorierna.

Huvudteman i de officiella dokumenten, efter förekomst:

- 1) KRISTLIGA DOKTRINER: medlemskap i församlingen, kristligt levnads-sätt; färdighet att läsa Bibeln.
- 2) UNDERHÅLL: underhåll; kläder; omsorg och uppfostran.
- 3) ARBETE: lära sig ett arbete så att var och en kan försörja sig.
- 4) MEDBORGARE: uppfostra ett barn till att bli en god kristen och en hederlig medborgare som har sina plikter mot föräldrar, mor- och farföräldrar och hus-fader.

Trots att ordspråkens uttolkade betydelser liknar målsättningarna i dokumenten (Granbom-Herranen 2011b), uppmuntrar tolkningen som barn gör till självständiga tankegångar och till att använda den egna hjärnan. Detta betyder att ordspråk inte indoktrinerar barn, de kan tvärtom få barn att tänka själva. Finska ordspråk i vardagligt bruk har inte enbart styrt barn till den moral som formuleras i offentliga dokument. Pedagogiskt tal med ordspråk representerar allmogens uppfattning om det som är eftersträfvansvärt i livet. Den officiella målsättningen för uppfostran finns uttryckt i olika dokument. Lagar och rättsliga dokument ger oss bilden av det som människor i ledande ställning uppfattat som värdefullt. Då man jämför målsättningen för barnuppfostran i ordspråk med den som förekommer i de officiella dokumenten ser man både likheter och skillnader.

Målsättningen för barnuppfostran var i princip densamma i ordspråk i pedagogiskt tal och i olika dokument men uttryckssättet var olika. Innehållet i temana »arbete» och »underhåll» var ungefär lika. Det kristliga livet uppfattades på olika sätt; det har olika innehåll i ordspråk och i officiella dokument. I dokumenten låg fokus på församlingen och medlemskapet i den. I ordspråken framkom det som var socialt viktigt, med äktenskapet som det viktigaste. Den största skillnaden rörde hur man levde i samhället. Enligt ordspråken var det viktigaste att lära sig ta ansvar för sitt eget liv, att kunna leva med andra människor och att skaffa och hålla ordning på den möjliga (lilla eller stora) förmögenheten. Allt det här var viktiga kunskaper i allmogens liv. Men det är inte det som stod att läsa i officiella dokument, från rikets eller kyrkans synpunkt, om hur man skulle vara som samhällsmedborgare.

Sammanfattning

Även om ordspråkens samband med människor är viktigt i barndomen, är sambandet mellan ordspråk och vardagens sysslor ännu viktigare. Förmodligen har ordspråk använts i vardagligt liv från början varit och sedan fortsatt att vara mer något man »råkat» säga än kloka ord som överförs avsiktligt. Detta är också hur barn förstår dem. Tolkningar som barn gör av ett ordspråks mening skiljer sig för det mesta från ordspråkets grundmening. För barn är ett ordspråk först och främst ett råd, inte någon metafor. Barn förstår på ett annat sätt än vuxna gör: barn koncentrerar sig på aktuella aktiviteter, händelser och feno-

men. Enligt materialet är den innebörd i ordspråken som förekommer i det pedagogiska talet ofta individuella upplevelser för barnet.

Från pedagogisk synpunkt är det viktigaste att ordspråk från barndomen följer med människan hela hennes liv. I materialet framkom det att alla som sade att de använder ordspråk i sitt tal hade hört dem i sin barndom. Men inte tvärtom: det var inte alla som hört ordspråk som använde dem senare i sitt liv. Vad som gjorde att bruket av ordspråk överförts till nästa generation framkom inte i texterna. Trots att många av villkoren för indoktrinering uppfylls, kan man inte binda samman ordspråk i pedagogiskt tal och uppfostringsmetod på pedagogikens filosofiska grunder. Sättet på vilket barn tolkar ordspråk som de hört, ger dem en möjlighet att ifrågasätta ordspråkens budskap och senare i sitt liv använda dem i den mening som de själva skapar. För barn är ordspråket först och främst ett konkret råd. Tiden att reflektera över ordspråk, grubbla över dem och att försöka hitta en symbolik i dem, den kommer först i vuxen ålder.

Epilog – Vad var det som barnbarnet lärde sig?

Som barn hade berättaren (kvinna, född 1919) fått lära sig att sköta om sina kläder. De var ju dyra och svåra att skaffa. Hon skrev att hon hade använt sådana ordspråk när hon hade talat till sina barn och barnbarn. En gång kom hennes 15-åriga barnbarn till henne och hade på sig utnötta jeans. Mormor blev förskräckt, men barnbarnet sa: »Mormor, du har ju alltid lärt oss att *kel ei o riie rimpsutinta* [’den som inte har någonting att sätta på till arbetet i rian ...’] och *ryysyissä se raha lepää* [’pengarna finns i trasor’] och *kel o paikka paika päällä* [’den som har en lapp på en lapp ...’].»² – Mormor (född 1919) kunde inte annat än skratta.

Ordspråken får totalt olika meningar, om man jämför hur barnbarnet använder dem på 1980-talet med den innebörd som mormor lade in i dem under sin barndom på 1920-talet. Mormors och barnbarnets världar skiljer sig från varandra. Under femtio år har levnadsvillkoren blivit annorlunda men ordspråken är desamma. Det språk som finska ordspråk använder kommer från en agrar kultur. Numera är till och med orden obekanta för många människor. Egentligen är mormor åhörare i två olika världar. Troligen har hon uppfattat denna skillnad, för situationen slutar med skratt.

Källor och litteratur

Källor

Finska Litteratursällskapets folkminnesarkiv, Helsingfors, Finland:

² *Kel ei o riie rimpsutinta, sil ei uo kirko kimpsutinta* [’Den som inte har någonting att sätta på till arbetet i rian, den har ingenting att sätta på i kyrkan’]; *Ryysyissä se raha lepää* [’Pengarna finns i trasor’]; *Kel o paikka paika päällä, sil o markka marka päällä* [’Den som har en lapp på en lapp har en slant på en slant’].

- Karjalaiset elämäkerrat – keruu 1983–1984.
 Perinne elämässäni – kilpakirjoitus 1985.
 Officiella rättsliga dokument (i kronologisk ordning):
 Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisesti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 954. Helsinki: SKS.
 Kircko-Laki Ja Ordningi / Jonga Suuriwaldias Cuningas ja Herra / Herr CARL Yxtoistakymmenes / Ruotzin Göthein ja Wändein Cuningas / etc. Wuonna 1686 on andanut coonpanna / Ja Wuonna 1687 prändistä uloakäydä ja cuulutta / Ynnä tähän soweliain Asetusten canssa. Wuonna 1688 Suomexi kääty. TURUSA / Präntäty Johan Winterildä / Cuningalliselda KirjainPränttäjälä. 3.9.1686. Näköispainos: Hellemaa, Lahja-Irene & Jussila, Anja & Parvio, Martti (toim.) 1986. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Helsinki: SKS.
 6.8.1723 Kongl. Maj:ss Förnyade Stadga och Förordning / Angående Tienstefolck och Legohion. Gifwen Stockholm i Rådkammaren den 6. Augusti 1723. Cum Gratia & Privilegio S:ae R:ae Maj:tis. Sederholm./ uti Kongl. Boktryckeriet uplagdt/ hos Johan Henr. Werner, Directeur öfwer Boktryckerien i Riket.
 Ruotzin Waldacunnan Laki. Hywäxi Luettu ja Wastan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Pränttijn annettu Georg Saloniuxelda/ Cuning. Howrätin Actuariuxelda omalla culutuxella, Wuonna 1759. Turusa, Präntäty Directeurildä ja Cuningalliselda Kirjan-Präntjälä Suuren-Ruhtinaanmaasa Suomesa, Jacob Mercellildä. Näköispainos: Koivusalo, Esko & Jussila, Raimo (toim.) 1984. Ruotsin Waldacunnan Laki 1734. Näköispainos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Porvoo: WSOY.
 Modée, R. G. (1742–1829). Utdrag utur alle ifrån den 7 Decemb. 1718 utkomne – till 1794 års slut. Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer I–XV. Stockholm.
 Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar, hwilka ändra eller förklara landets allmänna Lag eller utwidga och närmare bestämma föreskrifterne i de ämnen densamma omfattar. 1855. På Hans Kejserliga Majestäts nådiga befallning, utgifwen af Deß för Finland tillförordnade Lag-Kommission. (Förä Delen 1538–1799. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son, 1855; Senare Delen 1800–1854. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son, 1855).
 Samling af Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud, samt andre Allmänna handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket kommit. Åbo. 1821–1862.
 Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans Kejserl. Maj:t, äfwensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Stor-Furstendömet Finland blifwit utfärdade uti Justitiae-, Oeconomiae- och Politiae-Ärender. Från och med år 1809–1859. (1840–1862).
 Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma (Asetus-Kokoelma/ Asetus-Kokous) 1860–1917 sekä Suomen Asetuskokoelma 1917–.

Litteratur

- Briggs, Charles L., 1985: The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish. I: American Anthropologist 87. S. 793–810.
 — 1988: Competence in performance. The Creativity of Tradition in Mexicano Verbal Art. Philadelphia.
 Devitt, M. & Sterelny, K., 1987: Language & Reality. An Introduction to the Philosophy of Language. Oxford.

- Finnegan, Ruth, 1994: Proverbs in Africa. I: Wolfgang Mieder & Alan Dundes (eds.), *The Wisdom of many. Essays on the Proverb*. Madison (WI). S. 10–42.
- Frege, Gottlob, 2000: On the scientific justification of a conceptual notation. I: Gottlob Frege (ed.), *Conceptual notation and related articles*. Oxford. S. 83–89.
- Goodwin, Paul D. & Wentzel, Joseph W., 1994 [1979]: Proverbs and Practical Reasoning. A Study in Socio-Logic. I: Wolfgang Mieder & Alan Dundes (eds.), *The Wisdom of many. Essays on the Proverb*. Madison (WI). S. 140–160.
- Granbom-Herranen, Liisa, 2008: Sananlaskut kasvatuspuheessa – perinnettä, kasvatus- ta, indoktrinaatiota? Jyväskylä. (Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 329.) <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3111-7>>; hämtat 27 december.2010.
- 2009: Proverbs from Childhood. I: *Proverbium* 26. S. 151–170.
- 2010: Women's Place in Finnish Proverbs from Childhood. I: *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 46. S. 95–110. <<http://www.folklore.ee/folklore/vol46/granbom.pdf>>; hämtat 7 februari 2011.
- 2011a: How Do Proverbs Get Their Meanings? The Model of Interpretation Based on a Metaphor Theory. I: B. Nowowiesjski (ed.), *Białostockie Archiwum Jezykowe*. Białystok. S. 47–67. (Białostockie Archiwum Jezykowe 10.)
- 2011b: Rahvaan lapsen kasvatuksen tavoitteet Ruotsin ja Venäjän ajan säädöksissä. I: *Kasvatus. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja* 42(2). S. 167–176.
- Grice, H. Paul, 1975: Logic and Conversation. I: Peter Cole & Jerry L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*. 3. Speech Acts. New York. S. 41–58.
- Hintikka, Jaakko & Sandu, Gabriel, 1994: Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meaning. I: Jaakko Hintikka (ed.), *Aspects of Metaphor*. Dordrecht. S. 151–187.
- Kerschen, Lois, 1998: American proverbs about women. A reference guide. Westport (CT).
- Kuusi, Matti (red.), 1990: Vanhan kansan sananlaskuviisaus. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1826. Porvoo.
- Norrick, Neal R., 1985: How proverbs mean. *Semantic studies in English proverbs*. Berlin.
- Pentikäinen, Juha, 1980: Yksilö perinteentutkimuksen kohteena. I: Outi Lehtipuro (ed.), *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo. S. 185–248.
- Puolimatka, Tapio, 2001: Opetusta vai indoktrinaatiota? Valta ja manipulaatio opetuksessa. Helsinki.
- Roumyana, Petrova, 2003: Comparing Proverbs as Cultural Texts. I: *Proverbium* 20. S. 331–344.
- Siikala, Anna-Leena, 1984: Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista. Helsinki.
- Snook, I. A., 1972: Indoctrination and moral responsibility. I: I. A. Snook (ed.), *Concepts of indoctrination. Philosophical essays*. London. S. 152–161.
- Stark, Laura, 2005: Taikuus ja kristinusko. Suomalaisen maalaisyhteisön kaksi moraalijärjestelmää 1800-luvulla. I: Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (eds.), *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Helsinki. (Kalevalaseuran vuosikirja 84.) S. 84–103.
- Vygotski, Lev, 1967: *Thought and language*. Cambridge (Mass.).

